

KUMLAR ÜLKESİ

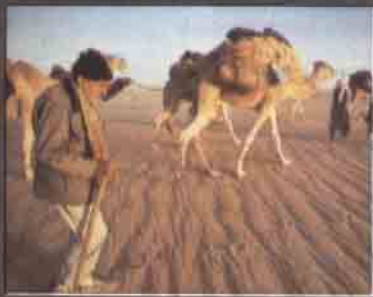
Theodore Monod, yetmiş yıldan beri bıkıp usanmaksızın sahra kumlarında dolaşmaktadır. Bu yorulmayan gezgin, dünyanın en büyük çölü olan Büyük Sahra'da kendi bahçesiymiş gibi geziniyor. Tabii bu arada bilimsel meraklarını tatmin etmekte ve insanlık tarihi arşivlerini ihtiva eden bu bölgenin muhafazası çağrısını yapmaktadır.

Hayatın akışı içinde, önemli olaylar hemen her zaman rastlantıyla ortaya çıkarlar. Benim çöl hevesim de bu kuralın dışında kalmamaktadır. Bu hevesim, yetmiş yıl önce doğdu. O zaman da şimdiki gibi Müze'nin ihtiyoloji laboratuvarında çalışıyordum. Yalnız o devirdeki adı, "Hayvan kökenli kolonyal av ve imalat ürünleri laboratuvarı" idi. Bu laboratuvar da çalışanlar, deniz aşırı bölgelerde görevlendiriliyorlardı. Ben de böylelikle daha yirmi yaşında iken Moritanya'nın sahra kıyısında bulunan ve şimdiki adı Nuadhibu olan Port-Etienne'e gönderildim. Burada iki okyanus arasında kendimi dengede hissediyordum. Bunlardan sıvı şeklinde olan Atlantik Okyanusu idi. Kum ve çakıllarla kaplı olan diğerini incelemek içinse, hiç kimse beni görevlendirmemişti. Ancak buradaki görev sürem sonunda bir gemiye at-

layıp Bordo'ya dönecek yerde, koloni hizmetini yapmakta olan bir teğmenin refakatinde deve sırtında Moritanya'yı kuzeyden güneye aştım.

Kumla hecin süvarisi olarak bu ilk tanışmam biraz tatsız oldu ise de, bu durum hevesimi kırmaya yetmedi. İşe devam ettim ve askerlik hizmetimi Orta Sahra'da ikinci sınıf deve süvarisi olarak tamamladım (üçüncü sınıf deve süvarisi yoktu da, ondan). Daha sonra Fransız Kara Afrika Enstitüsü'nde görevlendirilince, Dakar'da incelemelerime devam edebildim. Bu kuruluşta batı Afrika'da hâlâ geniş ölçüde ihmal edilmekte olan zooloji, botanik, entomoloji ve deniz biyolojisi ya da tarih öncesi bölümleri vardı. Bu sayede deve sırtında hiç suya rastlamaksızın 500 kilometreyi aşan uzun geziler yapabildim. Bir gezimde 850 kilometre yol gittim. Yolu ilk seferinde yir-

Kumul kıvrımları, dalgalar halinde ufuk çizgisine kadar uzanıyor. Taze ve hareketli kumullardan oluşan Tenéré'nin Erg bölümünde, ince-uzun zirveler çoğunlukla bir yüzü karanlık, öteki yüzü ışıklı iki yamaç üzerinde yükselirler.

THEODORE MONOD; Tabiat Tarihi Ulusal Müzesi'nin fahri profesörüdür.

mi bir günde aşmışken, ikinci seferinde yol yirmi yedi gün sürdü; çünkü yolu bir parçacık kaybetmiştim. Ne yapalım, o zaman uyduyla yön bulma âletleri yoktu!

Şimdi de çöl ortamını anlatayım: Çöl, kuraklık dediğimiz yağışlar ile buharlaşma arasındaki denge-sizlikten ileri gelen bir tabiat olayıdır. Coğrafyacılar çölleri biyoiklimsel özelliklerine göre üç kategoriye ayırmışlardır: Yarı-kurak, kurak ve süper kurak çöl-ler. Sahra'yı ise, bu açıdan çöllerin çölü olarak va-sıflandırabiliriz. Sahra, dünyada bütün sıcak çöl-lerin özelliklerini kendinde toplayan tek çöldür. Mer-kezinde en kurak, bunun çevresinde ise giderek da-ha az kurak bölgeler yer alır. Sahra'nın coğrafi çe-şitliliği de şaşırtıcıdır: Burada Hoggar ve Tibesti gi-bi, yüksekliği 2 000 metreyi aşan dağlar kadar, ço-ğunlukla kumulların istilâsına uğramış uçsuz bucak-

sız düzlüklere de rastlarsınız. Sahra, aynı zamanda büyük sıcaklık farklarının hüküm sürdüğü bir yerdir: Yazın sıcaklık derecesi 40 ilâ 45 derece santigrat'a çıkabilirken buna karşılık kışın sıcaklık - 18 derece santigrat'a kadar düşebilir. Buna Tibesti'de şahit ol-dum. Sabahleyin yola çıkabilmek için tulumların buz-dan çözölmelerini beklememiz gerekmişti!

İnsan elbette kendi başına kuraklığa sebep ola-mazsa da, sadece varlığı ile kuraklığı daha da kötü-leştirebilir. İnsan yoğunluğunun çok artması, canlı-lar ile tabiat kaynakları arasındaki dengeyi bozabil-mektedir. Belirli bir bitki örtüsü üzerinde ancak bel-irli bir miktar küçük ve büyükbaş hayvan yetiştirile-bilir. Bu miktarın düşünce-sizce artırılması, aşırı ot-latma dediğimiz tehlikeli ekonomi yöntemine yol açar. Bunun sonucunda otlaklar kendini yılın yağ-mur mevsiminde yenileme yeteneğini kaybeder. Hayvan fazlalığı, otlak yetersizliği demektir. Bu da insanlara yıkım ve mutsuzluk getirir. Sahel bölgesi bunun tipik bir örneğidir. Burada her yıl temmuzdan ekime kadar yağmur yağar ama, aşırı otlatma yüzün-den hayvanlar ölmekte ve açlık çekilmektedir.

Dengesizliğin başka bir kaynağı, yakacak odun eksikliğidir. Odunu giderek daha uzaklardan getirt-mek gerekmektedir. Ormanların kesilmesi ise, çöl-lenmeyi hızlandırmaktadır. Bu açıdan bakılırsa, Sah-ra'da durum daha iyidir; çünkü orada insan yoğun-luğu çok daha düşüktür. Göçebeler tabiat kaynak-larını "ordan-burdan" tüketirler: Bir yerde kaynak-lar tükendi mi, çadırlarını toplar, birkaç yüz kilomet-re kadar öteye giderler. Böylelikle geçinmenin sın-ırında yaşayan bu insanlar, çevrelerini fevkalâde ba-şarıyla korumuş olurlar. Üstelik, çevreleri konusun-da bir hayli tecrübe sâhibidirler.

Sahra'nın kuraklığı, geçmişte çok gerilere kadar gider. Arada daha nemli ve daha kurak devreler sı-rayla birbirlerini izlemiştir. Cilalı taş devrinde M.Ö. 5000 - 6000 yıllarında burada şimdi göçebelerin bile uğramaya cesaret etmediği bölgelerde insanlar yerleşik olarak yaşıyorlardı. Moritanya Sahrası'nı Ma-li Sahrası'ndan ayıran uçsuz bucaksız ıssız bölge-de bu devrin birçok izlerine rastlanabilir: Kumul çu-kurlarında çömlek kırıklarına ve değirmen taşı gi-bi çeşitli tarih öncesi âletlerine tesadüf olunmaktadır. O devirdeki savanada akasyalar da yer alıyordu. İlik duvar resimlerinde filler, zürafalar, hattâ gergedan-lar görülmektedir. Sahra ancak şimdiki çağın baş-langıcında bugünkü çöl ikliminin etkisine girmiştir.

Çölün kuraklığı turistleri ne yazık ki, yollarından çevirmemekte ve çöl bu yüzden zarar görmektedir. Ahmet bölgesi, bunlardan masun kalabilmişse de (burada bugün 200 kadar Tuareg ve barındırdıkları bir miktar yabanî koyun ve gazal bulunmaktadır), Hoggar ile Tassili bütün sessizliğini ve ekolojik den-gesini kaybetmiştir. Bunun sebebi, Sahra yarışları modasının bütün çölü tehlikeye sokmuş olmasıdır. Meselâ, Paris-Dakar rallisi, insanları ve öteki canlı-ları hiç dikkate almamaktadır. Biz, Emenir kuruluşu üyeleri ile birlikte Sahra yolcuları için iyi davranış ku-rallarını hazırlıyoruz. Bu gereksiz bir uğraş değildir.

basit örnek verelim: Air masifi ile Ténéré arasında eskiden fevkalade zengin cilalı taş endüstri bölgesi bulunuyordu. Bu yerde yirmi yıl önce yüzeyde o kadar çok kalıntı vardı ki, bunlardan vagon dolusu yükleyebilirsiniz. Bugün ise, bir sepeti bile dolduramazsınız! Tarihin arşivlerini bu şekilde yağmalamaya kimsenin hakkı yoktur.

Çöl, gene de sırlarını saklamaktadır. Meselâ, devenin buraya nereden geldiğini doğrulukla bilmiyoruz. Arap kökenli olan bu hayvan nasıl olup, Mısır'ı aşmaksızın Kuzey Afrika'ya geçebilmiştir (Eski Mısır metinlerinde, heykelcik ve resimlerinde deveye hiç rastlamıyoruz)? Buna karşı, devenin o meşhur kanaatkârlığının sırrı artık çözülmüş bulunmaktadır. Bunun açıklamasını Kuzey Karolina Üniversitesi'nde çalışan Amerikalı bilim adamı Schimdt Nielsen yapmıştır. Nielsen'e göre, devenin susuzluğa dayanabilmesi, insan ya da at gibi diğer memellerin üstünde bir su kaybına karşı koyabilmesinden ileri gelmektedir. İnsanda su kaybının % 10'u geçmemesi gerekir. Deve ise % 30'luk bir kayba dayanabilmektedir.

Başka türlü söylemek gerekirse, deve eskiden uzun zaman sanıldığı gibi susuz uzun yolları aşmadan önce vücuduna su depo etmek için değil sadece fizyolojik dengeyi yeniden sağlamak için su içer. Susuzluğu, yolda kaybettiği sudan ileri gelir. Kabilelerin tulumlarla su taşımak için yararlandığı eşeklerde de aynı dayanma gücü görülür. Eşekler burada sürüler hâlinde serbestçe dolaşmakta, fakat her bir bedevî, hangi eşeğin kime ait olduğunu çok iyi bilmektedir.

Sahradaki vahaların görüntüsü çok kere muhteşemdir. Burada, Tuareg ülkesinin merkezinde, sular bir kaya çukurluğunda birikmiştir. Katlaşmış lavlardan oluşan bir baraj, dağlara yağmur düştüğü zaman doğan bir çağlayanın beslediği bu havzayı meydana getirmiştir.

Burada insanlara daha az yararlı hayvanların rahatsız edilmeden yaşama şansları pek yoktur. Bugünkü hayvan varlığından Oriks, Orcaş ceylanı ya da Moritanya devekuşu gibi türlerin eksilmiş olması çok kaygılandırıcıdır. Sahra'da gerektiğinden çok fazla tüfek vardır ve yüzyıllar geçtikçe tüfeklerin sayısı artıp durmuştur. Bir dana büyüklüğünde olan büyük Addax antilopuna, eskiden Atlantik'ten Kızıldeniz'e kadar olan bölgede rastlanıyordu. Çöl hayatına kendini şaşılacak derecede uyarlamış bulunan bu hayvan, suyun yüzünü hiç görmemiş ve suyu sadece yediklerinden sağlamıştır. İki buğdaygillerden olan üç bitki, onun susuzluğunu gidermektedir. Bir insan, ihtiyaç hâlinde karnındaki suyu içebilir. Addax antilopu batı Sahra'nın çeşitli yerlerinde hâlâ hayatını sürdürülebilmekte ise de, avcılar tarafından çok sayıda avlanmaktadır. Dört tüfek, birkaç saatte 350 antilopu öldürmeye yeter. Bu, gerçek bir soykırımdır.

Bereket versin, insan vicdansızlığının yol açtığı bu faciadan bütün hayvanlar etkilenmemektedir. Hiç olmasa Moritanya'da deşgin ve yerleşik 500 kuş türü, bir miktar küçük kemirici, bazı böcekçiller ve sayıları hemen hemen tükenmiş sürüngenler bulunmaktadır. Çoğu daha araştırılmamış küçük böcekler de vardır. Çöl hayvan ve bitkileri, iklim yüzünden ciddi olarak kısıtlanmışlardır: Kuraklık canlılar için devamlı bir tehlikedir. Yerlerini değiştirmek imkânından yoksun olan bitkiler ise, daha da çetin hayat şartları altında kalmaktadırlar.

Sahra bitkilerinin 800 kadar türü vardır. Bunlardan meselâ Tassili selvileri ve Hoggar zeynitleri gibi türler çok ilgi çekicidir. Moritanya'nın Adrar bölgesi, 400 bitki çeşidini barındırmaktadır. Halbuki bu sayı Fransa'da 4 000 Güney Afrika'da ise, yaklaşık 15 000'e çıkar. Sahra'da bitki yoğunluğu da çok düşüktür. Burada bazen kurumuş bir bitkiye bile rastlamadan 100 kilometreden fazla bir yolu aşabilirsiniz. Hayvan dünyasının durumu da bundan farklı değildir. Sahra'da sayılmış olan 65 memeli türü vardır (Halbuki bu sayı Fransa'da 115'tir). Bunların çoğu da kendilerini büyük su kitliğine uyarlamışlardır.

Beni Sahra'ya çekmiş olan şey, yazarlık merakı, mânevî bir arzu ya da macera hevesi değildir. Ben sadece çöl hakkındaki bilimsel anlayışımızı güçlendirmek istedim. Düşünceme göre, insanın soyluluğu gözlemiş olduğunu açıklamaya çalışmasından ileri gelir. Durup dinlenmeksizin Sahra'nın dünyasını gözlemekle, bilimin gelişmesine elimden gelen katkıyı yapmış olduğuma inanıyorum. Bir yandan da topladığım bütün örnekleri defterlere geçirmekteyim. Bugüne kadar taş, bitki ve tarih öncesi eşya örneklerinden yaklaşık 19 300 kadarını toplamış bulunuyorum. Şimdi doksan yaşındayım ama, 20 000 yaşına varıncaya kadar ölmek istiyorum!

Sciences et Avenir (Mayıs 1992) Hors Serie No. 87'den kısaltarak çev.: Dr. Ergin KORUR